

Referat fra Workshop i Lejre, Herslev Bryghus d. 24.10 2013

Integrering af lavinput landbrug og fødevarer-netværk som virkemidler i landdistriktspolitikken

Workshoppen var arrangeret af Det Økologiske Råd.

Der var inviteret repræsentanter fra Ministeriet for Landbrug, Fødevarer og Fiskeri, Landbrug & Fødevarer, Århus Universitet, landbruget, kommuner, miljøorganisationer, Matrix-projektet og Herslev Bryghus.

Økologisk Landsforening var også inviteret, men kunne ikke deltage.

Deltagerliste ligger på DØRs hjemmeside.

Afbud: Sofus Rex (Ministeriet), Chris Kjeldsen (Århus Universitet), Dan Kristensen (Århus Universitet)

Dette referat redegør for de vigtigste budskaber fra de enkelte oplægsholdere samt diskussionen, der foregik i forbindelse med de enkelte indlæg. For detaljer henvises til de enkelte præsentationer, der alle ligger på DØRs hjemmeside.

Workshoppen var struktureret som en formiddags session omhandlende miljøpolitiske aspekter og en eftermiddags session med fokus på den generelle landdistriktsudvikling.

Ordstyrer var Christian Ege, Det Økologiske Råd.

Introduktion :

Christian Ege introducerede workshoppen og redegjorde for Det Økologiske Råds mangeårige engagement i udviklingen af et mere bæredygtigt landbrug, herunder bl.a. projektet om lavinput landbrug i Østersølandene (BERAS) og det nye projekt om scenarier for et bæredygtigt landbrug støttet af Velux fonden. Det Økologiske Råd har også medvirket i Natur og Landbrugs Kommissionens arbejde og understøtter anbefalingerne om, at der fremover skal mere fokus på målrettede virkemidler for et bedre miljø. I forlængelse heraf lægger Det Økologiske Råd stor vægt på, at der overføres landbrugsstøttemidler fra søjle 1 til søjle 2.

Lavintensivt landbrug og økologi som miljøpolitisk virkemiddel i Landdistriktspolitikken:

ERA landbrug som virkemiddel – med afsæt BERAS Implementation projektet (Leif Bach Jørgensen, DØR):

Leif Bach Jørgensen, der repræsenterer Danmark i BERAS projektet (Baltic Ecological Recycling Agriculture and Society), introducerede ERA konceptet, som både omfatter et miljø aspekt (Ecological Recycling Agriculture) og et samfunds aspekt (Sustainable Food Societies). ERA er først og fremmest karakteriseret ved, at der er tale om integreret planteproduktion og dyrehold og dermed gode muligheder for recycling af næringsstofferne. ERA landbrug kan derfor betegnes som lav-input landbrug. Dyretætheden ligger typisk på 0.5-0.9 DE/ha, hvilket er væsentligt lavere end for økologiske brug, der kan have op til 1.4 DE/ha og det konventionelle brug, der i gennemsnit ligger på ca. 1.7 DE/ha. ERA konceptet blev illustreret ved en gennemgang af Skovlygården, hvis ejer, Anders Due-Andersen, var til stede og derfor kunne supplere.

Der er generelt opnået meget gode resultater med ERA. I BERAS projektets første fase (2003-6) blev det således dokumenteret, at det er muligt at reducere N overskuddet med op til 50 %. Hertil kommer fordele i form af reduceret emission af klimagasser, større kulstofbinding og en øget biodiversitet som følge af reduceret pesticid forbrug. Det Økologiske Råd ser derfor meget gerne, at konceptet udbredes – først og fremmest som alternativ til udtagning af jord i sårbare områder. En udfordring i denne forbindelse er, at konceptet ikke er certificeret. Der er derfor behov for en bedre specifikation af konceptet. Fra Det Økologiske Råd forestiller man sig, at dette kunne være i form af nogle 'top-

up' krav i forhold til hvad der kræves af det økologiske landbrug, f.eks. en skærpelse af N-kravene og krav til flerårige afgrøder (f.eks. mindst 30 %).

BERAS projektet har også givet indsigt i, hvor store forskelle der er landene imellem, hvad angår landbrugsmæssig arealudnyttelse, bedriftsstørrelser, intensivering m.m. Danmark kommer ind på en klar førsteplads, både hvad angår arealudnyttelse og kvælstofudledning. Forskelligheden gør det meget svært at lave en fælles landbrugspolitik, der er effektiv for alle lande. Projektet er dog mundet ud i en række generelle anbefalinger til Østersølandene, herunder at der skal tilstræbes den samme regulering af de store husdyrbrug (fokus på N-regnskab), at der bør arbejdes hen imod en mere ligelig geografisk udbredelse af husdyrhold, at der er brug for alternativer til intensivt landbrug, både mht. størrelser på brug og udledning – og at ERA kan være et sådant mere ekstensivt alternativ. ERA er endvidere et vigtigt alternativ til udtagning på sårbare jorde, og man skal være forberedt på, at den skæve aldersfordeling i landbruget vil give et væsentligt skub til strukturudviklingen, hvor det er vigtigt at have gode alternativer til intensiv stordrift parat .

Diskussion:

Christian Ege gjorde opmærksom på to udfordringer, der knytter sig til ambitionen om større målretning af virkemidlerne, som også Natur og Landbrugs Kommissionen peger på. Den ene udfordring er, at der formentlig vil gå en rum tid (flere år), før de retentionskort, der skal danne grundlaget for denne indsats, foreligger. Hvad gør vi i mellemtiden? Den anden udfordring er, at der vil blive brug for finansiering og at denne udvikling derfor vil forudsætte, at der overføres midler til søjle 2.

Landdistriktspolitikken - den nye reform, evaluering af LDP 2007-13 (Ulla Heiden, Fødevareministeriet):

Ulla Heiden fortalte, at fordelingen af landdistriktsmidlerne ikke længere skal baseres på specifikke akser. I stedet skal pengene fordeles i forhold til 3 overordnede temaer: konkurrenceevne, bæredygtig forvaltning af ressourcer og generel udvikling af landdistrikterne. En yderligere ændring er, at artikel 68 støtten til økologisk landbrug ophører efter 2014. Økologien skal herefter støttes fra landdistriktsmidlerne. I forbindelse med landdistriktsprogrammet laves en SWOT analyse og resultaterne heraf indgår som argumenter i udformningen af Landdistriktsprogrammet (LDP).

Det har trukket ud med at få vedtaget en ny landbrugsreform og stadigvæk er reglerne ikke på plads. Dette betyder, at man vil forlænge det eksisterende program til at gælde i 2014 og formentlig også i 2015. Udkastet til ny LDP vil komme i høring inden jul med sigte på, at det kan fremsendes til EU kommissionen i februar. Håbet er, at det kan være godkendt i slutningen af 2014. Fra EU's side ser man gerne, at LDP'en afspejler en politisk stillingtagen, men i realiteten er der tale om et ret åbent dokument, der ikke på forhånd lukker af for muligheder og tilføjelser.

EU's støtte til dansk landbrug vil stige fra 4.3 mia kr. i den forgangne periode 2007-2013 til 4.7 mia. kr i perioden 2014-2020. Men rådighedsbeløbet vil falde idet vores eget bidrag – på grund af reduceret krav om egenbetaling – vil falde. I henhold til et foreløbigt estimat vil den totale ydelse for perioden falde fra ca. 7.6 mia kr til 6.4 mia kr. Der vil altså blive tale om et fald på 1.2 mia. kr over hele perioden. Grundet store forsinkelser på en lang række miljøinvesteringer de sidste par år, udbetales der i 2013 et særskilt stort beløb i støtte. Dette betyder, at der vil blive tale om en meget stor nedgang i støtten til næste år sammenlignet med i år.

M.h.t. til effekten af de generelle 'greening krav' i tilknytning til den direkte støtte (søjle 1) er der ikke særligt store forventninger. Der synes dog at kunne blive noget mere permanent græs – ca. 20.000 ha er det vurderet til. Det er dog endnu for tidligt at vurdere mulighederne. Muligheden for at kunne yde éngangserstatning vurderes at være en væsentlig forbedring, som bl.a. sikrer at tiltaget bliver permanent gældende for de pågældende jorder. Indtil nu har man kun kunnet få udbetalt årlige erstatning over op til en 20 årig periode.

Der er endnu ikke taget stilling til at overføre midler fra søjle 1 til søjle 2. Muligheden for at gøre dette inden årets udgang er urealistisk. Der satses i stedet på at beslutte inden den 1. august 2014. Dette betyder i praksis, at der først vil blive mulighed for supplerende søjle 2 midler fra 1.01 2016. I 2017 vil der være en ny mulighed for beslutning om overførsel af midler til søjle 2.

Det er et EU krav, at der foretages evalueringer af LDP programmet. Det er Ulla Heidens vurdering, at disse evalueringsrapporter ikke har særlig stor værdi. De er i højere grad et redskab til kontrol af, om vi lever op til EU målsætningerne, end de er anvendelige til at gøre os klogere. SWOT analysen vurderes at være et bedre redskab til at sikre en effektiv udnyttelse af midlerne. En læring fra det nuværende program er, at administrationen af støtteordninger kan være meget dyrt. Mulighed for forenkling og fokusering er derfor et hovedtema for det kommende program.

Diskussion:

Når støttemidler ikke er drivende/nødvendige for en omstilling tales om dødvægt. Der er således konstateret tilfælde af dødvægt i forbindelse med visse tiltag i det økologiske landbrug og på store bedrifter, hvor der er investeret mange penge. Flere mente, at ministeriets fokus på den mest effektive udnyttelse af midlerne kan diskuteres, og at det der syner af dødvægt kan have positive effekt på omstillingsviljen.

Mulighed for éngangsersatning vurderedes at kunne blive en vigtig løftestang i forhold til omlægning af landbruget på sårbare jorder.

Vurdering i relation til vand- og naturplaner (Paul Debois, Vordingborg Kommune):

Paul Debois arbejder med vand- og Natura 2000- planer for Smålandsfarvandet og Østersøen.

Han indledte med at fortælle om Tubæk projektet (1997-2000) som har givet mange resultater og gode erfaringer. Resultater opnået ved bl.a. MVJ aftaler, brug af efterafgrøder, udlægning af vådområder og ressourcestyring, omfatter en reduktion af N-overskuddet fra 91 til 71 kg/ha og en nedbringelse af P overskuddet til balance. Vigtige erfaringer høstet under projektet er først og fremmest, at det er særdeles vigtigt med en god dialog og mulighed for at tilbyde *fleksible løsninger*. Projektet har udelukkende været drevet på frivillig basis og den gode dialog har givet gode kontakter, som stadigvæk er der. En anden læring er, at *kontinuitet* er vigtig for en effektiv miljøindsats. Endelig er det vigtigt at erkende, at en sådan indsats er meget ressourcekrævende.

Paul finder, at arbejdet med vandplanerne generelt har været meget frustrerende – af flere grunde, herunder at vandplaner er ikke-eksisterende, at projekter er blevet forsinkede/afvist på grund af P-problematikken og at mange vandproblemstillinger falder uden for vandplansregi. Det er derfor helt afgørende, at der anvendes *helhedstænkning* i forbindelse med vandplaner. Det er nødvendigt at lave én plan for et vandopland og i denne inkludere alle hensyn såsom spildevand, grundvand, klima, naturpleje, fiskeriadgang, vandløbsrestaurering. Det kræver politisk vilje, helhedstænkning, planlægning og fleksible løsninger. På det konkrete plan kræves

- Identifikation af sårbare jorde (Natura 2000 områder er ikke nok)
- Ekstensivering af oplandet til disse arealer
- Løsninger med lang tidshorisont
- Varierede og målrettede løsninger
- Flexibilitet
- Tiltag, der tilgodeser behovet for flere græsningsdyr
- Behov for vandparkering

ERA vurderes at kunne indgå som en del af løsningen.

Aktiviteterne på Gl. Oremandsgård forslås som eksempel til illustration.

Vurdering fra et kommunalt synspunkt (Bo Gabe, Slagelse Kommune):

Bo Gabe indledte med at vise et kort over 600 ha jord ved Havrebjerg for 100 år siden og i dag.

Der er på de 100 år forsvundet 43 vandhuller og 37 ha eng og mose. Det er Bo's pointe, at billedet fra år 1900 viser os, hvad vi med de stigende nedbørsmængder må indstille os på – en reduktion af landbrugsarealet med flere vådområder.

Endvidere bliver det vigtigt at tænke ind i omlægningen, at der er behov for vandparkering for at imødegå overbelastningen af kloaksystemerne. Behovet for samtænkning blev igen understreget og hermed også behovet for at tænke ERA ind i en samlet løsning.

Der er mange dilemmaer forbundet med forvaltningen af økologi i kommunerne. Dels er der hensynet til andre interessenter, f.eks. dem, der gerne vil afsætte spildevandsslam og andre bioressourcer. I henhold til udnyttelsen af kommunale arealer kan den reducerede fleksibilitet, forårsaget af økologiens tidskrav, være et problem. Endvidere er der en vis frygt for ved at favorisere nogle at udelukke andre, hvis produkter og driftsformer også kan være OK.

Man vil i kommunerne meget gerne være drivende i forhold til udviklingen af miljøet. Kommunerne har forudsætningerne, bl.a. en meget fin kortlægning af arealerne (naturnetværk o.lign.) Kommunerne har også planer, men mangler midler og bruger derfor især planerne til at administrere efter. Vandplanerne er spild af tid. De giver ingen sammenhæng og de detalje-regulerer i et omfang, der modvirker muligheden for fleksible målrettede løsninger.

Kommunerne vil også gerne være drivende i forhold til den strukturelle udvikling, som bør være andet og mere end etablering af gårdbutikker. Der kunne f.eks. arbejdes med et tættere samspil med industrien om levering af lokale råvarer. Skulle vi dyrke vores egen soya?

Diskussion:

Diskussionen understregede kommunernes behov for statslige udspil, som ikke er detaljerede planer, men rammer, der giver kommunerne frihed til at lave fleksible løsninger.

Det blev fremført, at Klimatilpasningsmidlerne, selv om disse er møntet på forbedring af kloaksystemer i byerne, burde kunne anvendes til etablering af 'vandparkering' opstrøms. Der var lidt divergerende synspunkter m.h.t. hvor mange op-lande, der ville kunne udnytte en sådan mulighed.

Det blev fremført som et problem, at planloven gør det svært at få erhvervsdrivende til at etablere sig i det åbne land.

Vurdering fra Landbrug og Fødevarer (Kirsten Lund Jensen, L&F, økologi sektionen):

Landbrug og Fødevarer repræsenterer mere end 30.000 landbrugsbedrifter i Danmark, og Økologisektionen repræsenterer 80-90% af de økologiske producenter.

Kompensation af økologiske landmænd har indtil nu udelukkende gået på fravær af pesticidanvendelse. Kravet om max 140 Kg N/ha har således ikke været ledsaget af nogen økonomisk kompensation, i vid udstrækning fordi N-mængden ikke har været begrænsende. Der har været arbejdet meget med en ny tilskudsmodel. Et af elementerne er en støtteordning for reduceret brug af kvælstof – med mulighed for støtte, hvis man kun anvender 80 kg/ha. Endvidere har man ønsket en model, der gennem mulighed for at vælge mellem en række forskellige tiltag fra en godkendt liste, giver mulighed for stor fleksibilitet. Man har i den forbindelse identificeret nogle tiltag, der gavner klimaet, f.eks. specifikke krav til C-binding (500 kg CO₂e/ha for dyrebedrifter, 60 kg CO₂e/ha for plantebedrifter). Der har også været arbejdet med tiltag til gavn for naturen i form af f.eks. vildt-striber, læhegn m.m.) Det er dog ikke lykkedes at komme igennem med disse forslag, der vurderes at være meget tunge at administrere.

Kirsten understregede, at man ikke havde nogen ambition om at graduere graden af økologi i landbruget. Hun ønsker ikke at ERA-konceptet anvendes i markedsføringen som et slags certificeret ØKO+ koncept, en opfattelse der deles af Leif, hvis hensigt med at bruge betegnelsen udelukkende er at pege på top-up foranstaltninger til økologikravene.

Diskussion:

Diskussionen drejede sig igen om 'dødvægts' problemstillingen og hvor dyrt det må være at administrere ordningerne. Det blev fremført, at det først og fremmest er vigtigt, at en ordning virker. Det vil således være forfejlet udelukkende at kigge på administrationsomkostningerne, når man beslutter, hvad og hvordan, der skal støttes.

Arbejdet med udvikling af det økologiske landbrug kan rubriceres under generelle tiltag. Selv om der nu er enighed om fokus på de sårbare områder og de specifikke virkemidler, er sådanne generelle tiltag fortsat vigtige. De to tilgange komplementerer hinanden og skal tænkes sammen.

Det blev påpeget, at recirkulering er et meget vigtigt område for den fortsatte udvikling af det økologiske landbrug og at der er behov for at inkludere spildevandsstrømmene fra byerne. Christian Ege anførte i denne forbindelse vigtigheden af en skarpere kemikalie politik. Tungmetallerne i slammet er ikke længere et stort problem. Det er derimod stoffer som f.eks. ptalater.

Virkemidler til udvikling af landdistrikterne:

Landdistriktpolitikken – herunder eksempler på udviklingsmuligheder (Leif Bach Jørgensen, DØR):

I den nuværende støtteperiode har der fra EU, den danske stat og diverse private aktører været i alt 11.8 mia. kr til rådighed til landdistriktpolitikken. Det er endnu usikkert hvordan den kommende periode vil tegne sig, men det vil være absolut nødvendigt, at der overføres penge fra søjle 1 til søjle 2 for at kunne leve op til gældende miljøkrav og de forslag der er udsprunget af Natur og Landbrugs Kommissionens analyse. En skærpelse omstændighed kan det være at nogle lande vil udnytte den mulighed, den nye CAP reform giver, for at føre pengene den anden vej – et tiltag, der kan lede til konkurrence forvriddning og således krav fra landbruget om øget direkte støtte.

BERAS projektet har også arbejdet med Bæredygtige Fødevarer-netværk, der har haft fokus på både produktion, forarbejdning og afsætning af landbrugsprodukter. Skovlygårdens aktiviteter i denne henseende fremgår af slide præsentationen. Det er ambitionen at en indsats på dette område kan føre til

1. en fastholdelse af mindre landbrugsbedrifter
2. etablering af nye samarbejdsformer
3. udvikling af nye forretningsområder

Der er mange muligheder – ikke mindst for udvikling af nye forretningsområder (se præsentationen) og der er allerede mange gode eksempler på en udvikling i denne retning, men der er brug for en mere målrettet indsats, herunder flere analyser af, hvad det vil koste og kræve. LDP midlerne vil kunne understøtte denne udvikling. Endvidere er det vigtigt at lade sig inspirere af, hvad der foregår i andre lande, herunder hvilke ordninger, der er etableret her.

Diskussion:

Det blev understreget, at den nuværende udvikling med affolkning af landdistrikterne er kritisk og nødvendiggør en bredere indsats for opretholdelse af de nødvendige strukturer.

Med den vigende befolkning på landet forsvinder også de lokale afsætningsmuligheder. Når der tales om lokal afsætning skal dette derfor nok opfattes som på landsplan.

Vigtigheden af at dyrke opbygning af arbejdspladser som en selvstændig målsætning blev pointeret og et eksempel blev nævnt fra Tyskland, hvor man på 1200 ha havde øget antallet af arbejdspladser fra 85 til 105 personer ved en

målrettet indsats. Behovet for alternativer til intensiv stordrift og potentialet for jobskabelse i mindre brugsstørrelser skal formidles, så også bankdirektører kan forstå rationalet.

Det vurderes, at trenden taler til fordel for lokalt producerede fødevarer. Forbrugere ønsker i stigende grad sporbarhed i forhold til deres mad.

Matrix-projektet (Niels Nørskov, Henning Hervik, Økologisk Rådgivning, Matrix):

ØMAS er en produktsammenslutning til fremme af økologisk matrixsamarbejde i Danmark.

Det er tale om et samarbejde, der skal medvirke til en genrejsning af landdistrikterne på en klima og miljø-ansvarlig måde. Der er tale om uformelle samarbejder, der bygger på ny-udvikling, f.eks. nye ejerformer og ny-udvikling af landsbyen. Det er en udvikling, der følger i naturlig forlængelse af andelsbevægelsen, men andelstankegangen er desværre ved at forsvinde som en bestanddel af danskernes DNA.

Konsulentens opgave i forbindelse med udviklingen af et matrix projekt er at kortlægge relationer og partnerskaber og at medvirke til udarbejdelse af en forretningsplan. Herudover er det vigtigt at få aktiveret de lokale spillere, der skal drive projektet og få dem til at snakke sammen og samarbejde.

Som eksempler på matrix-projekter blev beskrevet Økomatrix Bornholm, omfattende i alt 32 økologiske landbrugere og 1320 ha og matrix projektet i Lejre (se præsentation).

I udviklingen af matrix-projekter er der en række generelle barrierer:

- planloven – eller rettere mange af de udenfor liggende regler, der inkorporeres i planloven
- krav til dokumentation i forbindelse med brugt udstyr, hvilket betyder, at der typisk købes nyt
- langsom sagsbehandling – og dermed langsom og udbetaling af støtte
- kasse-tænkning – der er også her brug for helhedstænkning
- aktivering af græsrodde, så projektet ikke bliver for konsulent tungt
- kontrol udgifter, som for små producenter er uforholdsmæssigt store

Diskussion:

Der efterspurgtes en bedre branding af det gode koncept.

Kommunale interesser i Lejre (Tina Unger, Lejre Kommune):

Tina Unger fortalte om baggrunden for Lejres kommunes beslutning om at blive Den Økologiske Kommune.

Beslutningen har været drevet af ønsket om at blive ét af Sjællands spisekamre, at have berigende fælleskaber og at tænke økologi ud i alle kroge. Det var en enig Bestyrelse, der stod bag beslutningen, hvilket har haft meget stor betydning. Det har ligeledes været af stor betydning, at organisationer som Danmarks Naturfredningsforening, Landbrug og Fødevarer samt Økologisk Landsforening har været gode partnere. Det har endvidere været et afgørende princip, at de aktiviteter, der skulle foregå, skulle give mening for NOGEN – nogen som vil noget. Det har således ikke været kommunen, der har bestemt, hvad der skulle foregå. Dette har gjort projektet robust. Det betyder også, at det ikke nødvendigvis er dyrt at iværksætte en sådan aktivitet.

Resultaterne er lovende. Bl.a. har erhvervslivet fået øjnene op for mulighederne. I det sidste nummer af Global Økologi (tilgængelig på DØRs hjemmeside) kan man læse herom.

Men der er selvfølgelig også udfordringer. Bl.a. er det en udfordring at få fat i de lokale produkter, til hvilke der er afsætningskanaler. Det kan således også være svært for en landmand at vurdere, hvad der kan komme ud af at omlægge til en ny slags afgrøde.

Det er også vigtigt fremadrettet at arbejde med at få defineret hvilke roller de enkelte aktører spiller. For at blive skarpere i denne henseende er der planlagt en fødevareworkshop, der skal lægge grunden til en indsats i 2014 med øget fokus på økologi og erhvervs muligheder.

Diskussion:

Tine præciserede kommunens rolle ved at sige, at kommunen først og fremmest understøtter dialog og samarbejde og koordinerer. Det er således en vigtig rolle for Kommunen at lytte til og understøtte initiativer. Endvidere har Kommunen en formidlingsrolle.

Der er fokus på økologien, men ikke økologiske landmænd kan også deltage i fødevarenetværkerne. Udover økologi er der således fokus på kvalitet samt på den tværgående dialog.

Projektet har været præsenteret på et sommerseminar med deltagelse af 15-18 kommuner. Det er planen i sep/okt næste år at lave en konference, der følger op på og evaluerer aktiviteterne. Evalueringen vil omfatte både de konkrete resultater og de metode- og procesmæssige erfaringer.

Det vurderes, at det vil være muligt for mange kommuner at iværksætte en sådan grøn omstilling. Kommunen har brugt ca. 400.000 kr per år og endvidere er der skaffet ca. 4 mil. kr. fra fundraising.

Lokal produktion (Tore Jørgensen, Herslev Bryghus):

Herslev Bryghus har eksisteret i 9 år, har i dag 9 ansatte og omsætter for 10 millioner kr./år. Firmaet er vokset ved organisk vækst. Der er tale om et landbrug, der har et bryggeri.

Tore Jørgensen havde været meget skeptisk m.h.t. Lejre Kommunes grønne initiativ. Men han har nu indset, at initiativet har hjulpet ham med at skabe en god ånd og at få en god retning på udviklingen af bryggeriet.

Firmaets værdigrundlag lyder: Enhver aftale der gøres skal være til gavn for begge parter – og det er hvad enten partneren er naturen, naboen, kommunen, forhandleren. Med dette fundament har det været lettere at træffe de rigtige beslutninger og vælge de holdbare løsninger.

Tore arbejder meget med positioneringen af hans produkter. Historie-fortællingen er passé – nu handler det om at give terroir begrebet et meningsfuldt indhold i forhold til hans produktion og filosofi. Tore er overbevist om, at det lige nu er en brydningstid, hvor kvalitet ikke længere kan stå helt alene. Der er brug for noget helt nyt, som endnu ikke er klart defineret, men som en dialog med forbrugerne formentlig kan bringe ham på sporet af.

De fleste produkter er Øko-mærket, men når en lokal ikke-økologisk råvare vurderes at have en bedre kvalitet end en økologisk vare, vælges den lokale. I det tilfælde går kvalitet forud for økologi.

I samarbejdet med andre aktører lægges stor vægt på, at værdigrundlaget er det samme og at der tilstræbes den bedste kvalitet. Det er også vigtigt, at der fokuseres på, hvilke goder der samlet set kan komme ud af samarbejdet, inden den enkelte partner fokuserer på, hvad er der i det for mig. Mulig ekstern finansiering bliver først overvejet når projektet er gennemarbejdet og der er tiltro til, at det kan lade sig gøre. Det er ikke andre der skal styre projektet.

Afsluttende kommentarer:

Leif takkede deltagerne for de gode oplæg, der til fulde havde levet op til ønsket for workshoppen om gensidig inspiration. Helhedstænkning og muligheder for synergi synes at være centrale begreber for det fortsatte udviklingsarbejde – på ministerplan, på kommuneplan og på det operationelle plan i fødekæden.

Workshoppen fokuserede først og fremmest på muligheder, d.v.s. dem der går forrest og viser vejen. Dette kan ikke stå alene, men det er et vigtigt for udviklingen. Det er således også meget vigtigt at sørge for en god formidling af de mange initiativer. Det blev i den forbindelse anbefalet at tage kontakt til KLS landbrugsnetværksgruppe.